

KAPITTEL 11

Barnet som morder i Karin Fossums forfatterskap

Bente Aamotsbakken

Universitetet i Sørøst-Norge

Summary: *Barnet som morder* (The Child as a Murderer) is dealing with two novels written by Karin Fossum: *He Who Fears the Wolf* (1997) and *The Caller* (2009). In the novels a neglected young boy, Kannick, and a teenager, Johnny, both commit cruelties and deadly crimes. Kannick's murderous acts are caused by fear and spontaneity in addition to accidental circumstances, whereas Johnny slowly and intentionally plans his actions. However, Johnny has not foreseen that one of his actions causes the death of a small child. Both young boys, Kannick and Johnny, have suffered negligence from their parents. Kannick's mother focuses on her own life and happiness and places her son in an institution. Johnny's mother is heavily addicted to alcohol and refuses to reveal the identity of Johnny's father. The result of lack of care and attention has fatal consequences. Kannick is compensating his miserable life by over-eating and lying. He kills an old woman as he tries to steal her purse. This act is spontaneous, and he lies to the police about the circumstances. Johnny, on his side, keeps a small community in fear and desperation as he plans unpleasant and cruel acts such as spilling blood over an innocent sleeping baby, letting the dogs out of their cage, reporting a fake car accident and tormenting a couple dealing with a serious illness. Karin Fossum sheds light on the causes behind the criminal acts more than concentrating on the crime itself. It is the question of *why* more than of *who* or *how*.

Keywords: parental negligence, spontaneity, traumatic childhood, unintentional acts

Innledning

Når vi fødes, er vi uten skyld, uten ansvar. Når vi vokser opp, møter vi krav om medmenneskelighet, empati og deltakelse i samfunnet. Ikke alle barn og unge er beredt til å møte slike fordringer. I Karin Fossums forfatterskap omhandles ofte voksen–barn-relasjonen på måter som viser barns sårbarhet og avhengighet av voksne personer. Innledningsvis kan romanene *Se deg ikke tilbake* (1996), *Svarte sekunder* (2002), *Den som*

Sitering av denne artikkelen: Aamotsbakken, B. (2018). Barnet som morder i Karin Fossums forfatterskap. I A. Johannessen, N. Askeland, I. B. Jørgensen & J. Ulvestad (Red.), *Døden i livet* (Kap. 11, s. 189-205). Oslo: Cappelen Damm Akademisk. <https://doi.org/10.23865/noasp.40.ch11>
Lisens: CC BY-NC 4.0

elsker noe annet (2007), *Carmen Zita og døden* (2013) og *Helvetesilden* (2014) nevnes som eksempler på tematikker der barn utsettes for overgrep og grove forbrytelser fra voksenpersoner. Ytterligere én roman av Fossum har et liknende motiv, barn som overgripere, men der dreier det seg om skjodesløshet og frykt som årsak til død snarere enn en villet, overlagt handling. Et sideplott i *Den som elsker noe annet* (2007) går ut på at et barn stenges inne i en jordkjeller av kamerater – og etterlates der til han dør. Tematikken danner så vel intratekstuelle som intertekstuelle forbindelseslinjer mellom romanene og bevirker at de framstår som en helhet innenfor forfatterskapet (Agger, 1999; Agger & Waade, 2010; Allen, 2000). Overfallsmenn og drapsmenn er i disse romanene karakterisert ved at de er pedofile, voldskriminelle eller at de mangler omsorgsevne. I dette kapitlet vil jeg omtale to andre kriminalromaner av Fossum der et barn eller en ungdom blir drapsmann. Det dreier seg om *Den som frykter ulven* (1997) og *Varsleren* (2009). Et gjennomgangstema i begge disse bøkene er omsorgssvikt og medfølgende traumer (Meyhoff, 2009; Skei, 2008). De to romanene skal leses med det for øye å finne fellestrekk og mulige ulikheter når det handler om å forårsake død. Barndommen og ungdomstidens betydning vil bli tillagt vekt, men også omgivelsenes innvirkning blir trukket inn i analysen. Hva kan en traumatisk barndom med omsorgssvikt og manglende voksenkontakt føre til i ungdomstiden og voksentilværelsen? Én antakelse er at en belastet barndom kan føre til avstumpethet og manglende empati senere i livet. For hovedpersonen i en av romanene er dette tilfellet. Videre er det interessant å spørre om kriminelle handlinger utført av barn eller svært unge personer skjer som resultat av listig planlegging eller av rene tilfeldigheter. En antakelse er at så vel uhell som tilfeldigheter kan spille inn, slik at en uskyldig aktivitet kan forårsake ødeleggelse og død uintendert og brått. Dette gjelder for den andre romanen – med en tolvårig gutt i sentrum.

Eksakt planlegging og sterk intensjonalitet er karakteristika som hefter ved voksnes drap og forbrytelser. I de to valgte romanene kommer døden både som uhell, tilfeldige omstendigheter og uforklarlige hendelser. Like fullt oppleves den som smertelig, urettferdig og uopprettelig av dem som rammes. Døden akkompagneres uten unntak av personlige tragedier, oppløsningstendenser og ødelagte liv.

Barnets krav på omsorg

Ifølge FNs barnekonvensjon har alle barn krav på omsorg, og i paragraf 9 understrekes følgende: «Barnet skal ikke adskilles fra sine foreldre mot sin vilje, unntatt når dette er nødvendig av hensyn til barnets beste.» For den tolvårige Kannick i *Den som frykter ulven* er nettopp adskillelsen fra moren og plasseringen i barnehjem situasjonen. Hva dette må ha avstedkommet av sorg, savn og traumer for gutten, ses i hans konstante behov for oppmerksomhet. For tenåringsgutten Johnny i *Varsleren* er imidlertid personer i nærmeste familie til stede i livet hans. Moren sover jevnlig ut rusen på den nedslitte sofaen i det ustelte rekkehuset, og gutten har et uttalt hatforhold til henne. Bestefaren er derimot både en person gutten kan betro seg til, og en person han kan vise empati og omsorg overfor. I dette tilfellet fungerer bestefaren nærmest i foreldrenes sted, men siden han er svekket av sykdom og dårlig til beins, skapes en gjensidig avhengighet mellom de to. Johnny hjelper den gamle med daglige gjøremål som å handle i butikken, lese høyt fra avisen og lage litt mat, mens den eldre mannen forstrekker ham med noen kroner og byr på muligheter for gode samtaler. Johnny lever derfor på en grense mellom kjærlig omsorg og total neglisjering.

Unni Langås skriver i boken *Traumets betydning i norsk samtidslitteratur* om ulike former for traumer slik litteraturen behandler det (Langås, 2015). Hun skiller mellom rutinemessige, narrative og traumatiske minner, der det første handler om internaliserte adferdsmønstre, det andre om affektive opplevelser og det tredje om fortidige hendelser som vedvarende dukker opp i bevisstheten og forstyrrer den normale livsførselen. For gutten Kannick sitter traumene knyttet til barndommen dypt, men på overflaten er de mindre merkbare. Hendelser knyttet til neglisjering i barneårene plager ham, men han vet å kompensere i hverdagen. Gutten fungerer tilsynelatende på lik linje med de andre barna på barnehjemmets avdeling for gutter, men ifølge personalet har han en lei tendens til å lyve. Kannick er sensasjonslysten og ønsker å bli lagt merke til, og derfor pynter han på sannheten ved å legge til dramatiske poeng i det han forteller. Når han kommer til politistasjonen for å si fra om at den eldre enken, Halldis Horn, ligger død på trappa til huset sitt, blir han i første omgang ikke trodd. Han er kjent for sine løgner, som de voksne rundt ham ser som

en kompenseringmekanisme for en trist barndom. Den lokale lensmannen er derfor skeptisk, men førstebetjent Konrad Sejer tar ham derimot på alvor. Ved ankomst til åstedet for handlingen er det åpenbart at den tolv år gamle gutten har rett. Denne gangen har han fortalt sannheten. Den eldre damen ligger drept på trappa med en ugresshakke dypt i øyet.

For den syttenårige Johnny i *Varsleren* er hans karakteregenskaper mer obskure og vanskelige å forholde seg til for omverdenen. Johnny er varsleren, varsleren som bringer forskrekkelse, angst og sorg til sine ofre. Handlinger av utspekulert slag som det å stenke dyreblood over en uskyldig, sovende baby, sette inn en falsk dødsannonse i lokalavisen, sende en likvogn til et hjemsoekt ektepar, gi et falskt varsel om en alvorlig trafikkulykke og plage en jente i nabolaget, er noe av det han tilbringer ellers innholdsløse dager med. Sett i relasjon til fortellingen om den tolvårige barnehjemsgutten Kannick er Johnny som protagonist mer kompleks. Dette har med aldersdifferansen mellom de to å gjøre: Kannick er ennå bare et barn, mens Johnny er på vei mot voksenlivet. Barn kan imidlertid også være onde og fulle av destruktivitet. En allmenn oppfatning om at barn er uskyldige og snille, gjelder i mange sammenhenger, men som voksne vet vi at ikke alle faller inn under en slik karakteristikk. Barn kan være grusomme, de kan lyve og være utspekulerte. Både Kannick og Johnny er slike barn.

Oppfatningen om at også barn kan være onde, er en arv fra den kristne reformasjonen. Troen på arvesynden gjorde at barnet ble ansett som Guds skjøre skapning og måtte beskyttes. Fordi mennesket var født ondt, måtte det rettledes og opplyses. Opplysningstiden, med den britiske filosofen John Locke, snudde om på denne oppfatningen idet hans «tabula rasa»-begrep kom i spill. Barnet var da å anse som «et blankt ark» som skulle fylles av foreldre og samfunnet. Med filosofen Jean-Jacques Rousseau ble synet på barnet på 1700-tallet endret til at barnet trengte rettleiding for å kunne modnes til et voksent, ansvarlig menneske. Det viser seg at oppfatningen av barnet som enten uskyldig og skjørt eller et individ som er født ondt, endrer seg fra epoke til epoke. I moderne tid forsøker man å forstå barn ved hjelp av ulike typer forskning, og både behaviorisme og Vygotskijs teorier om tenkning og tale har vært grunnleggende (Cunningham, 2006).

Traumets konstituering i barndomsårene

Kannick er resultatet av en one-night-stand moren hadde med en polsk mann. Hun er ikke interessert i sitt avkom og ute av stand til å gi gutten nødvendig omsorg. Da Kannick blir spurt om moren lever, kan han svare ja, men:

Han ble sittende og tenke på mora, som han bare så en sjelden gang. [...] Det var vanskelig å huske ansiktet hennes, de snakket aldri så mye sammen. Mora så ham egentlig ikke, bare av og til i korte glimt, og da skvatt hun til og rygget unna i ren forskrekkelse. (Fossum 1997, s. 224)

Mens hans sitter og reflekterer, kommer han på en episode fra barndommen. Moren så en dag plutselig annerledes og bedre ut med mye lengre hår. Det viser seg at hun har kostet på seg påsveiset hår, tretti centimeter lengre enn tidligere. Gutten forsøker å lugge henne i det nye håret, og hun blir rasende og kaller ham idiot. Hun har ikke bare tatt seg råd til å forlenge håret, men foretatt neglestøping og «betalt kroner to tusen tre hundre» (s. 225). Da Kannick påpeker at den summen hadde vært nok til en sykkel, noe «alle andre» har, er reaksjonen:

–«Ligg unna mine saker», ropte hun tilbake. «Du trenger en far som kan holde styr på deg. Jeg får ikke tak i en real mann hvis jeg ser ut som en heks. Jeg må ordne meg litt. Det er for din skyld.» (s. 226)

Kannick har havnet på institusjonen Guttebakken, der sosialarbeideren Margunn viser guttene stor omsorg. Det er likevel ikke nok til å bringe Kannick på rett kjøl. Han har et vanskelig forhold til sannheten, føler seg underlegen og har spist seg opp til å bli usannsynlig fet. Det eneste han behersker bedre enn andre, er å skyte med pil og bue. Institusjonen har derfor investert i skikkelig bue og dyre piler slik at han ved hjelp av en instruktør kan trene til deltakelse i norgesmesterskapet i bueskyting. Det er denne fritidsinteressen som setter ham i stand til å streife rundt i området og skyte på det som kommer i hans vei. Hans dødelige våpen er imidlertid ikke det som blir anvendt som mordvåpen. Det er derimot det praktiske arbeidsredskapet som gamle Halldis Horn arbeider med i hagen. Planen om et simpelt tyveri av en lommebok som ligger i Halldis'

brødboks, feiler. Kannick blir oppdaget, og han støter ugresshakka dypt i øyet hennes.

For unggutten Johnny, som er varsler i stort omfang, er forbrytelsene flere og preget av sluhet, list og ondskap. Johnny planlegger nøye det som skal skje, og han får ut mange av sine innestengte hevntanker og store frustrasjoner gjennom handlinger som virker opprivende og angstframkallende for flere mennesker i nabolaget hans. Johnny er utspekulert, men er samtidig sammensatt og ikke uten evne til empati og omtanke. Det viser seg i forholdet til bestefaren. Det står i skarp kontrast til forholdet til moren, som han forakter og viser aggresjon overfor.

Johnnys stadige ondskapsfulle påfunn koster i siste instans et lite barn livet. Den lille nederlandske gutten Theo Bosch, som bønnfaller sine foreldre om å få lov til å gå alene på skogtur, møter en ustyrlig hundeflokk som har sluppet ut gjennom en åpen dør til hundegården. Den som har åpnet døra, er med all tydelighet Johnny, selv om dette ikke sies direkte i romanen. Dermed blir *Varsleren* en roman som rommer en dobbelthet med hensyn til barn som offer. Johnny er et offer for moras ansvarsløshet og selvopptatthet, mens den vesle nederlandske gutten blir et tilfeldig og uheldig offer for en gjerning som ikke er intendert eller planlagt med et slikt gruoppvekkende resultat. Det ene barnet er offer for ukontrollerbare og tilfeldige omstendigheter, mens det store barnet, Johnny, er et offer for en type omsorgssvikt og omkringliggende omstendigheter som medfører en stadig voksende destruktivitet og vilje til ondskap. Johnny planlegger sine handlinger nøye, observerer mennesker han ønsker å ramme, og viser en sann fryd over de ødeleggelsene han er i stand til å frambringe. Han sjekker lokalavisen for å se omtalene av det han har stelt i stand.

Johnnys ofre er mange. Ikke bare den vesle nederlandske gutten, men også guttens foreldre – som nærmest går i oppløsning når guttens mor må behandles i psykiatrien. For ekteparet Sundelin, som får sin babydatter stenket i dyreblod, fører handlingen til sist til at ekteskapet ikke fungerer, og de går fra hverandre. For ekteparet Landmark, der mannen lider av ALS (amyotrofisk lateral sklerose) og forventer en snarlig død etter fullstendig svekkelse av alle vitale funksjoner, fører hans handlinger med en tilsendt likvogn til forferdelse, men også til et lite glimt av humor i det hele. Begravelsesagenten som kommer med den bestilte likvognen,

vekker mannens interesse som bilinteressert. De to blir enige om at når hans tid er omme, skal han føres til graven i et slikt fornemt kjøretøy! For den eldre kvinnen, Gunilla Mørk, som finner sin egen dødsannonse i lokalavisen mens hun drikker morgenkaffen, resulterer opplevelsen i angst og forskrekkelse, men også innbitthet. Hun vil finne ut hvem som står bak. For hundeeieren, Bjørn Schillinger, som erfarer at hans hunder har blitt sluppet ut i flokk og bitt i hjel et lite barn, blir skyldfølelse og vantro, men også sinne og hevntanker, resultatet. I sin bitterhet finner han sammen med Karsten Sundelin, og de to oppretter en form for vennskapsrelasjon. For ungjenta Else Meiner, som Johnny klipper det praktfulle håret av, blir nok reaksjonen når Johnny blir funnet druknet ved den lokale dammen, en sorgreaksjon. Til tross for mobbing og trakassering er hun forelsket i ham.

Det sårbare barnet

Det er ikke hensikten her å gi et fullstendig resymé av plottet i de to romanene. Det som omhandles, er Fossums stadige tilbakevending til barnets rolle som sårbart individ. Barnet er utlevert til sine nærmeste, og barneårene er av største betydning for hvordan en voksentilværelse vil arte seg. Svikt og unnlattelsesynder i de avgjørende barneårene vil trolig alltid få konsekvenser, men det er likevel sjelden de får slike følger som for unggutten Johnny. Han har vokst opp til å bli et lite monster; en person som nyter å stille til faenskap og tragedier. Han har nok aldri ment at påfunnene skal føre til annet enn forskrekkelse, men ett av dem får helt utilsiktede konsekvenser. Det er tilfeldig at lille Theo Bosch akkurat denne dagen går alene på skogstur, selv om det ikke er tilfeldig at hundeflokken slipper ut av hundegården. Det er faktisk den eneste tilfeldigheten denne romanen rommer, sett opp imot Johnnys kalkulerte, utpekulerte gjerninger. Han mente å ramme eieren av hundegården, men blir i stedet årsak til at den lille gutten mister livet. At Johnny selv blir funnet livløs i dammen, er romanens gåtefulle slutt. Ingen vet nøyaktig hva som har hendt. Er det de to vennene, Bjørn Schillinger og Karsten Sundelin, som har tatt saken i egne hender, eller er det en ren tilfeldighet at han har havnet i vannet? Ingen kan svare på dette.

I romanen *Den som frykter ulven* er persongalleriet mer begrenset, og handlingen som fører til drap, mer preget av tilfeldigheter enn planlegging. Kannick – som ingen påakter, og som bare har den ansatte Margunn å trøste seg til – har et behov for oppmerksomhet som aldri blir tilfredsstilt. Han trener hardt for endelig å bli lagt merke til; det skal skje ved at han skal delta i bueskyttermesterskapet. Enn så lenge fordriver han tiden med å streife rundt med pil og bue i omgivelsene omkring institusjonen der han er plassert. Det er ulovlig å ta utstyret ut i skogen, men i Kannicks verden er slike forbud til for å brytes. Den tolvårige gutten kan nærmest karakteriseres som lystløgner, og driver hele tiden med unnaluring og omgåelse av regler. Han lyver om at han har sett Erkki Johrma, en forstyrret og underlig institusjonspasient, som streifer svartkledd og ordknapp rundt i området. Erkki beskyldes for mordet på Halldis Horn, og plottet kompliseres ved at Erkki tas som gissel av en bankraner og må dra til skogs sammen med sin overgriper. Linjene løper sammen idet de to tilbringer tid i et forfallent, forlatt hus i skogen der Kannick dukker opp med sine piler. Kannick rammer Erkki ved å skyte en pil i låret hans slik at han blør i hjel. På denne måten blir tolvårige Kannick dobbeltmorder.

Karin Fossums kriminalromaner handler alltid mer om årsakene til at noe skjer, enn om hvordan forbrytelsen utføres, samt hvem som er skyldig. Kriminelle handlinger er alltid et sosialt problem som berører samfunnet og rokker ved ro og likegyldighet. Den syttenårige Johnny er som enkeltindivid i stand til å destabilisere et helt lite lokalsamfunn. Han tenker på dette med en type ond fryd:

Han likte å sitte på mopeden, likte å være i fart og kjenne vinddraget i ansiktet. Mens han kjørte, så han for seg ansiktene til folk når de leste om hendelsen på Bjerketun. Han forestilte seg et omfattende register av skrekk og gru og harme. Rasende menn, fortørnede kvinner, illsinte gamlinger. Tanken fikk ham til å smile, der han for av sted på mopeden. Det var nesten så han ville klappe i hendene, men han fant det klokest å la dem bli liggende på styret. Folk skal ikke gå rundt og ta livet som en selvfølge, tenkte han, de skal ikke ta for gitt at alt det gode skal vare.

Døden kommer til alle.

Jeg skal faen meg vise dem. (Fossum, 2009, s. 42)

Ondskaper som Johnny preges av i tanker og handlinger, kan både ses på som kompenseringmekanismer for en tilværelse som taper og outsider og som resultat av traumatiske opplevelser i barndom og oppvekst. Moren nekter å fortelle ham hvem faren hans er, og til og med bestefaren føyer dette bort og ber ham om ikke å tenke på det. Johnny føler hevnetrang og retter raseri og ondskap mot vilkårlige individer i nærmiljøet. Lars Fredrik Svendsen har hevdet at «[D]et onde er på den ene side noe abstrakt og uhåndterlig og på den annen side noe konkret og følbart» (Svendsen, 2013, s. 27), samt at ondskap er «gitt som et uomgjengelig aspekt ved verden» (sst.). Johnnys ondskap er både konkret og følbart, men mye av den uttrykkes mentalt når han fantaserer om hvordan han vil plage og ta livet av sin egen mor. For den unge Kannick er det snarere tale om en uidentifisert lengsel etter anerkjennelse og påaktelse enn om utstudert ondskap. Han beskylder den forstyrrede Erkki for mordet, men avsløres som dobbeltmorder. Det er trangen til å pynte på sannheten som til sist feller Kannick.

Som alltid i Karin Fossums thrillere er det etterforskerparet Konrad Sejer og Jacob Skarre som oppklarer forbrytelsene. De to arbeider systematisk og anvender metoder knyttet til psykologiske faktorer både hos ofre og hos potensielle overgriperne. Sejers samtaler med den tolvårige Kannick har preg av et onkel-nevø-forhold, slik at tillit oppstår. For Johnnys del er samtaler med Sejer, etter at han delvis legger «kortene på bordet», mange og lange. Johnny fastholder hele tiden at han aldri har lukket opp døra til hundegården – altså er han ikke skyldig i at lille Theo Bosch mister livet. Johnny har mistet det kjæreste han har, bestefaren, som spiser kjøttretten med rottegift som egentlig var beregnet på mora. Han har ikke lenger noe å tape, men har tydeligvis en sperre mot å medgi at han har vært direkte årsak til Theos død. Samvittigheten er svart, og da han blir funnet livløs i dammen etter å ha unnlatt å overholde meldeplikten på politistasjonen, blir dette en slags bekræftelse på at han bærer skyld for mer enn én persons død. Han beskylder sin egen mor for å ha forgiftet bestefaren – hun var ute etter pengene hans. Hans ønske om å ramme moren går i oppfyllelse, men ikke på det viset han planla. Hun fengsles og strever tungt med sine abstinenser i arresten.

De to romanene har det sårbare barnet som felles motiv, men som vist dreier det seg om barn i svært ulike aldre. For varsleren Johnny, som omkommer på grunn av sine handlinger, er traumatiske minner noe som daglig forfølger ham og som nærer fantasien om å drepe mora. For Kannick på Guttebakken er det uvisst hva som vil skje med ham. Helt til den siste samtalen med Sejer lyver han uavlatelig. Han avsløres, og idet dette skjer, aner leseren at han kommer til en form for erkjennelse: «Kannicks hjerte trakk seg voldsomt sammen og pumpet en flom av hett blod opp i ansiktet hans. Framtida var kommet» (Fossum, 1997, s. 252). For Kannick kan det finnes en framtid; for Johnny avsluttes et mislykket og traumatisk liv. Lars Svendsen hevder at «[S]elv om ethvert menneske under gitte omstendigheter ville ha vært i stand til å torturere et annet menneske, betyr det ikke at ethvert menneske ville ha *gjort* det» (Svendsen, 2013, s. 186). Gitte omstendigheter finnes for begge guttene: Kannick er blitt grundig forsømt og må kompensere, mens Johnny har utviklet en type ondskap og sluhet som gir ham en særegen fryd og glede. De er begge forsømte, skakkjørte, men også svært sårbare barn som tyr til vold og grusomheter både på impuls og som resultat av omhyggelig planlegging.

Romantype

Både *Den som frykter ulven* og *Varsleren* befinner seg i rekken av det som av anmelderne har blitt kategorisert som kriminallitteratur tilhørende undersjangeren politiromaner. Det som skiller de to romanene fra de øvrige i forfatterskapet, er vektleggingen av det sårbare barnet i rollen som overgriper og morder. Romanene kan også karakteriseres som en psykologisk thriller, slik den danske litteraturviteren Carsten Wind Meyhoff definerer sjangeren:

Den psykologiske thriller er en kraftfuld undergenre i utkanten af kriminallitteraturen og med en stor og tro læserskare, der er optaget af forbrydelser begået af mennesker med særlige psykologiske dispositioner. (Meyhoff, 2009, s. 210)

Meyhoffs utsagn om forbrytelser som begås av mennesker med spesielle psykologiske disposisjoner, viser seg treffende for handlingen i

begge romanene. Det er tale om psykologiske disposisjoner forårsaket av manglende omsorg og faste rammer. Overordnet sett er romanene som de fleste av Fossums kriminalromaner: Konrad Sejer-romaner, der etterforskerparet Sejer og Skarre jakter på forbrytere og finner løsninger på kriminalgåtene. De plasserer seg i rekken av kriminalromaner med en spenningskurve der leseren presenteres for en begått eller potensiell forbrytelse – for så å følge en oppklaringsprosess mot en endelig løsning. Likevel er det mindre interessant å fokusere på *whodunit* (Skei, 2008) enn *whydunit*. Årsakene til en forbrytelse er følgelig av større interesse enn hvem som er forbryteren. Det er de bakenforliggende årsaksmechanismene som utløser en forbrytelse, som gir medrivende lesninger og ettertanker; ikke de groteske forbrytelsene per se.

I de fleste av Karin Fossums romaner finnes en underliggende følelse av empati med sårbare personer og et syn for urettferdigheten i samfunnet, noe som gjør at hennes forfatterskap kjennetegnes av psykologisk dybde og seriøsitet. På mange måter handler romanene hennes om de skjulte mekanismene i samfunnet som fører til kriminelle handlinger. Kriminalitet er alltid et sosialt problem, og av den grunn framstår representasjonen av den på flere måter som en avspeiling av samfunnet der den finner sted. De skandinaviske samfunnene har et juridisk system som fokuserer på forståelse og rehabilitering snarere enn hevn, og Karin Fossums romaner speiler karakteristika ved disse samfunnene. Med den danske litteraturforskeren Gunhild Agger kan vi si at «[D]et spesielle fælles-nordiske varemærke er æstetisk blevet en særlig bekymring for velfærdssamfundets udvikling» (Agger, 2010, s. 20). Velfærdssamfunnet bæres oppe ved at det juridiske systemet opprettholdes og respekteres. Det skaper forutsigbarhet og stabilitet. Av den grunn rokker ugjerninger og forbrytelser ved samfunnets basis og må etterforskes og straffes.

Spørsmålet om en presis sjangerdefinisjon kan by på problemer når vi diskuterer Karin Fossums romaner. Det er en kjensgjerning at forskere har karakterisert hennes kriminalromaner som thrillere så vel som politiromaner, og de har alle rett – fordi romanene inneholder elementer tilhørende begge sub-sjangrer. Andrew Nestingen hevder at

The thriller is a relevant example for us, for its pleasure is premised on unknown conspiracy and threat. The thriller does not require a particular semantics of

crime or setting – the manor house of the classical detective story, the mean streets of the gangster film, the frontier of the Western or the castle of the gothic. The thriller's semantics of threat are insistently open: the threat can come from anywhere or anyone. When the state ceases to maintain systems for the mentally ill, the mentally ill are at large and can become the masters of plots of their own fashioning. (Nestingen, 2008, s. 34)

Nestingens synspunkter stemmer overens med refleksjoner over thrillerjangeren hos Carsten Wind Meyhoff, slik det er sitert tidligere i dette kapittelet. Selv om verken Kannick eller Johnny umiddelbart ville ha blitt diagnostisert som mentale avvikere, er det et faktum at begge bærer med seg traumer fra tidlig barndom som potensielt kan utløse grusomme handlinger; handlinger som ellers forbindes med galskap og mental ustabilitet.

Stedets betydning for ugjæringer

Karakteristisk for mange av Karin Fossums kriminalromaner er også valget av sted. Vi kan gjerne si at Drammen og omegn er den sentrale toposen i forfatterskapet, selv om byen aldri nevnes ved sitt rette navn. Like ofte som handlingen finner sted i selve byen, er det småstedene rundt som velges som åsteder. For de to omtalte romanene er det imidlertid en ytterligere forflytning ut i landskapet som blir sentral. Byen og tettstedene i nærheten er omgitt av skoger, og i de to romanene er det skoglandskapet som blir eksistensielt ladet og av avgjørende betydning for så vel protagonister som handlinger. Kannick i *Den som frykter ulven* streifer ustanselig omkring i skogen, og det er der han treffer på og tar livet av Erkki. Kannicks første drapsoffer, den eldre kvinnen Haldis Horn, bor også ensomt til i skogen – uten nære naboer. Johnny beveger seg omkring på mopedene i nærområdene, men det er likevel skogen som blir av betydning da lille Theo drepes av de løse hundene langt der inne. Grunnene til at skogen impliserer potensial for drap, død og forbrytelser, kan ses i sammenheng med betydningen av valgt topos eller topoi.

Den aristoteliske betydningen av ordet «topos» (flertall topoi) innebærer taksonomier av mulige talemåter eller minnesteder (*sayables* or

commonplaces) (Rehg, 2009, s. 65), mens man i litteraturvitenskapen har gitt topos eller topoi en mer konkret betydning som for eksempel fiktive eller reelle steder. Ifølge Øivind Andersen har topos blitt en «betegnelse på konvensjonelle beskrivelser, f.eks. av et idyllisk landskap, storm på havet eller synet av en by i det fjerne» (Andersen, 1995, s. 160). For Fossums romaner er byen Drammen, og kanskje i særlig grad omegnen, en topos i tradisjonell, aristotelisk forståelse av begrepet. Det er her forfatteren Fossum henter ut sine ideer og skaper plott for romanene. Den «drammenske» eller østnorske toposen ser derfor ut til å konstituere et sted «hvor synspunktene eller poengene så å si ligger på lager», slik Andersen forklarer den vanligste betydningen av «topos» (Andersen, 1995, s. 154). Både byen og det omkringliggende landskapet med skog, vann og elver er gjenkjennelig og svært vanlig i en nordisk kontekst.

Den danske litteraturforskeren Anne Marit Waade har understreket betydningen av stedets spesielle realisme i skandinavisk kriminallitteratur og hevder at

Modsætningerne mellem det urbane og det rurale, provins og centrum, tradition og modernitet er indbygget i en og samme fortælling, men stadigvæk med et kritisk og skæbnesvangert blik på små steders fortræffelighed og med en forestilling om, at ondskaben her blir mere fordækt. (Waade, 2010, s. 66)

Waades påpekning av at små steder rommer muligheter for å dekke over ondskap, viser seg treffende for begge de omtalte romanene. Johnny kjeder seg og finner lite mening i tilværelsen på tettstedet der han bor. Noe må hende, og det setter han selv i scene. Villastrøket der han bor, er todelt: noen nye, velutstyrte hus i kombinasjon med eldre, nedslitte. På overflaten er dette et sted der lite hender, men med Waade kan vi si at der kan ondskapen finnes i det skjulte. At tettstedet er lite og dermed oversiktlig, har også en betydning for plott og spenningskurve i romanen. Johnny har en sann glede av at folk kjenner hverandre og samtaler om det fryktelige som skjer i nabolaget. Det ville ha vært vanskeligere å få i stand i et større bysamfunn. Johnny har med andre ord en begrenset radius for sine onde gjerninger og bisarre påfunn. Tettstedet som ligger nært til byen, setter dermed rammer for forbrytelsene, og det skapes en konsentrasjon av frykt og destruktive krefter.

For Kannick er det området omkring institusjonen som både byr på potensial for spenning og skjul for grufulle handlinger. Byen ligger på avstand, og det er nærmeste tettsted og skogen handlingen konsentreres til. Waade diskuterer en adaptasjon av nettopp *Den som frykter ulven* i artikkelen om skandinavisk kriminallitteratur der vektleggingen er på «små steder – store forbrytelser» (Waade, 2010). Hun understreker ikke bare betydningen av småsteder, men også av ikoniske landskaper, i dette tilfellet skogen. For Kannick konstituerer skogen omkring institusjonen et ikonisk sted. For ham inngir den både spenning og trygghet, mens skogen og skoglandskaper ellers har konnotasjoner til skrekkblandede erfaringer som å gå seg vill og ikke være i stand til å finne veien tilbake til utgangspunktet. Den truende, mørke og uhyggelige skogen finnes som tematikk i sagalitteraturen og middelalderlitteraturen, mens skogen i Fossums roman er en topos ladet med positivitet. I skogen realiserer Kannick seg selv og får ut det potensialet han innehar. For ham blir skogen derfor et sted for tilhørighet og identitetsbekreftelse, der han ser seg selv i rollen som landets beste bueskytter; en rolle som er fjernt fra virkeligheten på institusjonen – der han må skryte og dele ut godterier om han skal finne vennskap. Kannick drømmer om å bli lagt merke til, være maskulin og attraktiv; muligheter som institusjonstilværelsen ikke gir rom for (Massey, 1994).

For skandinavisk krimlitteratur er det ifølge Waade småstedene og omgivelsene som skaper realisme. Det beskjedne tettstedet og den omgivende skogen blir i romanene topoi som konnoterer både muligheter for personlig realisering og det motsatte: potensial for død og utslettelse. Johnny gjenfinnes drivende livløs i dammen i skogen, mens Kannicks ugjerninger begge er relatert til skoglandskaper. Halldis' hus ligger avsides uten naboer, og hytta der Kannick havner sammen med Erkki og hans gisseltaker, ligger ensomt til i skogen. Dette er steder eller topoi som normalt konnoterer stabilitet, tilhørighet og trygghet, men som i disse to romanene til sist får motsatt fortegn.

Det forblir et åpent spørsmål om stedene i de to romanene på avgjørende måter frambringer de gruoppvekkende hendelsene og forbrytelsene som blir begått av et barn og en ungdom. Sikkert er det imidlertid at det er relativt enkelt for en ungdom som Johnny å finne sine ofre innenfor en begrenset sirkel; et område han kjenner svært godt. For Kannick er det

den omgivende skogen som gir ham muligheter til å streife omkring med pil og bue og få ham til å kjenne seg som en vinner. I realiteten er begge de to tapere: Johnny, som kjører venneløs og forsømt rundt på mopeden, og Kannick, som lever kjærlighetsløst i en overdimensjonert kropp. Felles for dem begge er at de forlater hjemmet, dvs. huset der Johnny bor med moren, og institusjonen der Kannick har tilhold, for å utføre sine handlinger. Det som skiller de to på et avgjørende punkt, er imidlertid intensjon og beregning. Mens Johnny bevisst og med fryd utfører sine udåder og listig planlegger neste trekk, er Kannicks handlinger resultat av impulsivitet og panikk. Johnnys planlagte udåder er ment å forskrekke og uroe, mens Kannicks ugjerninger blir utløst av redsel og overrumpling. Johnny er slu og beregnende, mens Kannick er klosset og uheldig i sine disposisjoner. Like fullt blir resultatet av begge gjerninger at mennesker mister livet.

Det sårbare barnet blir i begge to romanene gitt dårlige betingelser for å lykkes i livet. Det store barnet, Johnny, lever sitt liv uten foreldreomsorg. Bare bestefaren kan fylle noe av behovet for stabilitet og kjærlighet. I stedet for fortrolighet og trygghet byr moren ham neglisjering, alkoholmisbruk og apati. Kannicks mor ligger ikke under for slike laster, men viser ingen omsorgsevne og interesse for sitt barn. Han blir kun en klamp om foten. I avgjørende oppvekstår blir de to fratatt trygge rammer, kjærlig omsorg og hengivenhet. Da må dette kompenseres, og for begge guttene fører de kompensatoriske handlingsmønstrene til katastrofer for mennesker i deres umiddelbar nærhet – uerstattelige tap og ødelagte liv.

Spørsmålet om gjerningene er utslag av ondskap, kan også reises, selv om det som skjer i disse romanene, er forårsaket av barn. For Fossums to romaner med barn som overgripere og drapsmenn blir ondskapen både konkret og svært følbart, men like fullt må leseren reflektere over graden av ondskap, om ondskap egentlig er rett betegnelse, og om de to protagonistene med mer omsorg og omtanke kunne ha endt opp som vellykkede og lykkelige individer.

Døden som resultat av uheldige omstendigheter

Døden kommer i Kannicks og Johnnys tilfelle både som resultat av en ren panikkhandling og som resultat av en tilfeldighet. Det er panikk som slår

Kannick da Halldis Horn griper ham på fersk gjerning idet han er i ferd med å stjele lommeboken hennes fra brødboksen i huset. Han griper til hakken som den eldre kvinnen har brukt i hagen rundt huset, og støter den dypt i øyet hennes. Døden kommer brått og uventet. Det samme kan fastslås om Erkkis død i skogen, da Kannick skyter en pil i låret hans. Døden kommer også der brått og høyst uventet, selv om dramatikken rundt gisselsituasjonen har utspilt seg på forhånd.

For Johnnys offer, den vesle nederlandske gutten Theo, er det rene tilfældigheter som gjør at han akkurat denne dagen går alene i skogen. Hundene river gutten i filler, og døden kommer som sjokk og gru. Theos mor går nærmest til grunne, og må hjelpes i psykiatrien da hun får greie på hva som er hendt med sønnen. Johnnys bestefar dør som følge av at Johnny har hatt rottegift oppi en gryterett. Den var imidlertid ment for Johnnys mor, og dette dødsfallet frarøver Johnny den eneste omsorgspersonen i hans nære krets. Johnnys øvrige ugjerninger medfører ikke direkte død, men snarere oppløsning og ulykke. Det er ingen ting i veien med den lille babyen som blir stenket i blod. Hun er frisk, men foreldrenes ekteskap går i oppløsning da de ikke greier å kommunisere tilstrekkelig om hendelsen. For de øvrige ofrene for Johnnys påfunn er det tale om forskrekkelse, forbannelse og oppgitthet, men ingen livstruende hendelser. Da Johnny blir funnet druknet i den lokale dammen, er det uvisst om drukningen er forårsaket av at noen har dyttet ham uti, eller om han selv har valgt døden. Han har uansett ingen lyse framtidssikter; moren er fengslet, og bestefaren er død. Døden blir et endelig og nærmest naturlig punktum. For Kannick kan døden han har forårsaket for to mennesker, snarere innebære en begynnelse. Selv om boken ikke antyder hva som vil hende med ham, er han for ung til å straffes, og han vil trolig bli gjenstand for spesialtiltak og dermed omsorg i det psykososiale hjelpeapparatet. At det er håp for Kannick, antydes mot romanens slutt, da det blir klart at det er Kannick som har drept Erkki og Halldis Horn. Da beskrives hans reaksjon som en form for erkjennelse. Framtida for Kannick kan innebære at han både må og vil ønske å ta ansvar for egne gjerninger. For en tolvårig gutt finnes det dermed en fortsettelse, men for tenåringsen Johnny kommer drukningsdøden som en endelig slutt på alle hans problemer og hans miserable tilværelse.

Karin Fossums kriminalromaner skiller seg fra majoriteten av slike bøker ved at barn inngår i rollen som overgripere og mordere. Likevel er barna skildret med empati og forståelse, slik at leseren sitter igjen med forklaringer på hendelser og sammenhenger som er både plausible og naturlige. Barndom og oppvekst er av avgjørende betydning for hvordan voksentilværelsen vil arte seg. Omsorgssvikt og neglisjering blir derfor katastrofalt for et barn, noe disse to romanene viser med all tydelighet.

Referanser

- Agger, Gunhild (1999). Intertextuality Revisited: Dialogues and Negotiations in Media Studies, *Canadian Aesthetics Journal / Revue canadienne d'esthétique*, 4.
- Agger, Gunhild (2010). Krimi med social samvittighet. Skandinavisk krimifiksion, medialisering og kulturelt medborgerskap. I Gunhild Agger & Anne Marit Waade (Red.), *Den skandinaviske krimi. Bestseller og blockbuster*. Göteborg: Nordicom.
- Allen, Graham (2000). *Intertextuality*. London: Routledge.
- Andersen, Øivind (1995). *I retorikkens hage*. Oslo: Universitetsforlaget.
- Cunningham, Hugh (2006). *The Invention of Childhood*. London: BBC Books.
- Fossum, Karin (1997). *Den som frykter ulven*. Oslo: J.W. Cappelens Forlag AS.
- Fossum, Karin (2009). *Varsleren*. Oslo: Cappelen Damm AS.
- Langås, Unni (2015). *Traumets betydning i norsk samtidslitteratur*. Bergen: Fagbokforlaget.
- Massey, Doreen (1994). *Space, Place and Gender*. Cambridge: Polity Press.
- Meyhoff, Karsten Wind (2009). *Forbrydelsens elementer. Kriminallitteraturens historie fra Poe til Ellroy*. København: Informations Forlag.
- Nesting, Andrew (2008). *Crime and Fantasy in Scandinavia. Fiction, Film, and Social Change*. Seattle: University of Washington Press.
- Rehg, William (2009). *Cogent Science in Context. The Science Wars, Argumentation Theory, and Habermas*. Cambridge, MA/London: The MIT Press.
- Skei, Hans H. (2008). *Blodig alvor. Om kriminallitteraturen*. Oslo: Aschehoug.
- Svendsen, Lars Fr. H. (2013 [2001]). *Ondskapens filosofi*. Oslo: Universitetsforlaget.
- Waade, Anne Marit (2010). Små steder – store forbrydelser. Stedspecifikk realisme, provinsmiljø og rurale landskaper i skandinaviske krimiserier. I Gunhild Agger & Anne Marit Waade (Red.), *Den skandinaviske krimi. Bestseller og blockbuster*. Göteborg: Nordicom.

